เรื่อง มารู้จักจิตกันเถอะ
หมวด อกุศลจิต
บทที่ ๑ บทนำ

หลังจากที่ท่านได้ศึกษาบทเรียนทางไปรษณีย์ชุดที่ ๑ เรื่อง *สาระหน้ารู้เกี่ยวกับพระอภิธรรม* แล้วนั้น ท่านคงทราบถึงเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกได้ดีพอควรแล้ว บทนำในชุดที่ ๒ นี้จะได้กล่าวสรุปความสำคัญของพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

- **พุทธศาสนาคืออะไร ?**

  พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
  พระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้รู้สูงสุด ไม่มีใครเทียบเท่า
  พุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

- **ใครคือศาสดา ?**

  พระพุทธเจ้า คือศาสดา(ผู้ก่อตั้ง)ของพุทธศาสนา

- **กำเนิดที่ใด ?**

  พุทธศาสนาเกิดขึ้น ณ ประเทศอินเดีย ก่อนศาสนาคริสต์ ๕๔๓ ปี

- **อะไรคือสิ่งที่มีอำนาจสูงสุด ?**

  ศาสนาในโลกนี้แบ่งได้ ๒ ประเภท ได้แก่
  ๑. **เทวนิยม** คือ ประเภทที่ยอมรับนับถือพระเจ้าว่าเป็นสิ่งมีอำนาจสูงสุด
  ๒. **อเทวนิยม** คือ ประเภทที่ไม่ยอมรับนับถือพระเจ้าว่าเป็นสิ่งที่มีอำนาจสูงสุด เช่น ศาสนาพุทธ แต่จะสอนให้ยอมรับการกระทำ ว่ากรรม หรือเจตนานั้นเป็นผู้กำหนด

- **คัมภีร์ชื่ออะไร ?**

  พระไตรปิฎกคือตำรารวบรวมคำสอน(คัมภีร์)ทั้งหมดของพุทธศาสนาเอาไว้

- **หลักคำสอนโดยสรุปมีว่าอย่างไร ?**

  หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยสรุปมี ๓ ประการ คือ
  ๑. สอนให้ละเว้นความชั่ว
  ๒. สอนให้ทำความดี
  ๓. สอนให้ทำจิตให้บริสุทธิ์

- **หลักความเชื่อเป็นอย่างไร ?**

  พุทธศาสนามีหลักความเชื่อโดยสรุปดังนี้

๑. ไม่เชื่ออะไรงมงายไร้เหตุผล เช่น ไม่เชื่อเรื่องไสยศาสตร์, โหราศาสตร์ เป็นต้น
๒. ไม่มีการบังคับให้เชื่อ คือ จะให้อิสระแก่ผู้ที่นับถืออย่างเต็มที่ หลักความเชื่อนี้เป็นหลักการที่ตรงกับหลักการของวิทยาศาสตร์นั่นเอง

- **พุทธศาสนามีกี่นิกาย ?**

นิกาย หมายถึง พวก หรือ หมู่ ซึ่งพุทธศาสนาในโลกปัจจุบันแบ่งเป็น ๒ นิกายใหญ่ ๆ คือ

๑. **มหายาน** ซึ่งมีผู้คนนับถือมากในประเทศจีน ไต้หวัน เวียดนาม
๒. **เถรวาท** ซึ่งมีผู้คนนับถือมากในประเทศไทย ลาว พม่า

** นิกายเถรวาทจะยึดถือพระไตรปิฎกดั้งเดิม และเคร่งครัด*
** ส่วนนิกายมหายานจะดัดแปลงคำสอนใหม่ และไม่ค่อยเคร่งครัด*

- **ประโยชน์จากการนับถือพุทธศาสนาคืออะไร ?**

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการนับถือพุทธศาสนา คือ

๑. มีปัญญา ไม่โง่เขลา
๒. มีหลักในการดำเนินชีวิต
๓. มีสุขมากขึ้น มีทุกข์น้อยลง

- **โครงสร้างพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ?**

พุทธศาสนาประกอบด้วยโครงสร้างสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. การเรียนรู้หลักคำสอน หรือ เรียกว่า ปริยัติ
๒. การปฏิบัติตามคำสอน หรือ เรียกว่า ปฏิบัติ
๓. การรับผลจากการปฏิบัติ หรือ เรียกว่า ปฏิเวธ

การจะนับถือพุทธศาสนาให้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงนั้น จะต้องมีทั้งการเรียนรู้และปฏิบัติจนบังเกิดผลขึ้นมาจริง ๆ ซึ่งก็เป็นหลักการของ **"เหตุ–ผล"** เป็น **"ตรรกะ"** เป็นหลักการทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

บทที่ ๒ เรื่อง "จิต"

เรามักจะได้ยินเสมอ ๆ ว่า *"วันนี้ไม่รู้เป็นอะไร รู้สึกว่าจิตใจไม่ค่อยดีเลย"* หรือ *"ดีใจจริง ๆ วันนี้คุณแม่ซื้อเสื้อสีชมพูมาให้"* คำว่า " ใจ" หรือคำว่า " จิต" นี้เป็นอย่างไรทำไมบ้างครั้งดี บ้างครั้งไม่ดี บ้างครั้งเฉย ๆ

ถ้าจะรู้จักเรื่องจิตอย่างท่องแท้ ก็ควรศึกษาจากพระอภิธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่มีกล่าวไว้อย่างละเอียด ถี่ถ้วน อันจะเป็นโยชน์ต่อความเข้าใจได้อย่างชัดเจน และถูกต้อง

คำว่าจิตมีความหมายอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. ชื่อว่าจิต **เพราะสร้างสิ่งวิจิตร หรือทำให้วิจิตร** สิ่งปรุงแต่งทั้งมวลในโลกทั้งงดงามเป็นศิลปะสวยงาม ประสาทราชวัง....ที่มีชื่อเสียงของโลก ยานอวกาศที่ไปได้ไกลมีความซับซ้อน อาวุธที่ประหัตประหารกันหลายรูปแบบและร้ายแรง สถานที่ทางศาสนา หรือ ศาสนสถานที่ออกแบบให้สวยงามแสดงออกถึงความสงบ ฯลฯ ทั้งหมดนี้เกิดจากจิตทั้งสิ้น

๒. ชื่อว่าจิต **เพราะความที่จิตเองเป็นธรรมชาติวิจิตรซับซ้อน** ใจของแต่ละคนมีความคิดซับซ้อน บางทีคิดเรื่องดี ๆ อยู่ ความคิดชั่วก็แทรกขึ้นมา หรือกำลังทำชั่วในสถานการณ์เลว ความเมตตากรุณาก็ผุดขึ้นมาได้ บางคนโกรธตัวเองไม่รู้ว่าตนต้องการอะไรแน่ ตามใจตนเองไม่ทัน จึงมีคำโคลงว่า

มหาสมุทรลึกล้น	คณนา
สายดิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซร้	ยากแท้หยั่งถึง



๓. ชื่อว่าจิต **เพราะถูกกรรมกิเลสสั่งสมไว้ (มาก – นาน)** ใจของแต่ละคนทำกรรมไว้ไม่เหมือนกัน ดีบ้างชั่วบ้าง มีกิเลสความเศร้าหมองซึมซับอยู่มาก เหมือนบ่อน้ำครำเป็นที่รวมของน้ำโสโครกหลายชนิด และความโสโครกก็หลากชนิด การที่จะทำจิตให้สะอาดผ่องแผ้วจึงต้องใช้เวลา ความเพียร และสติปัญญาอย่างสูงจึงจะสำเร็จ แต่โดยทั่วไปคนที่คิดทำความสะอาดจิตมีน้อย

๔. ชื่อว่าจิต **เพราะรักษาไว้ซึ่งวิบากอันวิจิตร** วิบากคือผล ผลของการทำดีทำชั่ว พูดดีพูดชั่ว คิดดีคิดชั่ว จิตเป็นผู้รักษาไว้ เหล่านี้ตกผลึกอยู่ในส่วนลึกของจิตใต้สำนึก เรามักคิดว่า การคิดคนเดียวไม่เป็นไร แท้ที่จริงแล้วแม้คิดคนเดียวก็ต้องเลือกคิด ถ้าปล่อยให้คิดชั่วอยู่เป็นประจำ วิบากความชั่วจะสะสมไว้ นาน ๆ ก็เป็นคนชั่วสมบูรณ์แบบ คือชั่วทั้งคิด พูด และทำ

๕. ชื่อว่าจิต **เพราะสะสมไว้ซึ่งสันดานของตนเอง** คำว่าสันดาน หมายถึงหนา หรือหนาแน่น ความหมายเดิมใช้ทั้งทางดีและชั่ว แต่ทั่วไปมักเข้าใจว่ามีแต่ไม่ดีที่ว่าหนาแน่น คือเมื่อสะสมนิสัยความโน้มเอียงทางใดนาน ๆ บ่อย ๆ หรือขั้นข้ามภพข้ามชาติ จะมีสิ่งที่สะสมไว้ติดแน่น ยากที่จะมีสิ่งใดมาทำให้คลอนแคลน ในทางไม่ดี เช่น มีสันดานเป็นโจร คือสะสมความเป็นโจรจนแน่น

๖. ชื่อว่าจิต **เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร** จิตย่อมรู้คิดอารมณ์ตลอดเวลา ผ่านทางอายตนะทั้ง ๕ คือ ผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เมื่อเห็นสิ่งสวยงาม ฟังเสียงไพเราะ สูดกลิ่นหอมหรือบางขณะกำลังเห็นภาพสวยงาม แต่อาจรับฟังเสียงไม่เพราะก็ได้ เช่น คนรูปร่างหน้าตาดี กำลังส่งเสียงด่า แม้ว่าจะมีความซับซ้อนกว่านี้ แต่จิตรับได้อย่างรวดเร็ว และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

จิตมีดวงเดียวหรือหลายดวง

ตามสภาวลักษณะแล้ว จิตมีดวงเดียว ดังพระพุทธภาษิตว่า *ผู้ใดจักสำรวมจิตที่ไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง มีถ้ำ (คือกาย) เป็นที่อยู่อาศัย ผู้นั้นจักพ้นจากเครื่องผูกของมารได้* ที่ว่าจิตดวงเดียว หมายถึง เกิดขึ้นดวงเดียว(หรือขณะเดียว) แล้วดับ เพราะดวงแรกดับดวงต่อมาจึงเกิดติดต่อกันไป ดังคำอธิบายในอรรถกถาว่า "อนึ่ง ไม่มีจิตที่สามารถเกิดพร้อมกันในขณะเดียวกัน ๗–๘ ดวง เหมือนช่อกัณณิการ์ (ที่มีหลายดอกในช่อเดียวกัน) ในขณะเกิดขึ้น จิตก็เกิดทีละดวง เมื่อจิตดวง (แรก) นั้นดับแล้ว จิต (ดวงต่อมา) ก็เกิดขึ้น ทีละดวงอีก เหตุนั้น จึงชื่อว่า เที่ยวไปดวงเดียว"

สุขและทุกข์ทั้งมวลเป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วยจิตเพียงดวงเดียว ขณะของจิตย่อมเป็นไปรวดเร็ว หมายความว่า ชีวิตร่างกาย สุขและทุกข์ที่บุคคลมี ก็มีอยู่ที่จิตซึ่งเกิดขึ้นทีละดวง ช่วงเวลาที่มีความสุข หรือความทุกข์ สิ่งทั้งปวงเหล่านั้นก็ดำรงอยู่เป็นช่วงสั้นเท่ากับขณะของจิตที่ดำรงอยู่เพียงขณะเดียวแล้วดับไปเท่านั้น

จิตมีหลายดวงตามพระอภิธรรมปิฎกจำแนกจิตเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ เป็นการจำแนกตามหน้าที่หรือกิจในแต่ละขณะเวลา



บทที่ ๓ ลักษณะของจิต

จิต เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (คำว่าสัตว์ ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ตลอดจนหมายถึง เทวดา พรหม ด้วย) จิต มักดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก มักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา ในอารมณ์ที่ชอบใจ เกิดเร็ว ดับเร็ว เที่ยวไปไกล และเที่ยวไปดวงเดียว แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ **จิตนี้เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ รับอารมณ์อยู่เสมอ จึงเรียกว่า "รู้อารมณ์"**

จิตมีชื่อเรียกได้หลายชื่อ เช่น **จิต มโน หทัย ปัณฑระ (อ่านว่า ปัน-ทะ-ระ) มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ** จิตจะมีชื่อเรียกได้กี่ชื่อ จิตก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นเองแต่ที่เรียกชื่อไปต่าง ๆ กันนั้น ก็เพราะทำหน้าที่ต่างกัน เหมือนกับคนคนเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น เป็นผู้หญิงซึ่งเป็นแม่ของลูก ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นครูบ้าง เป็นผู้อำนวยการบ้าง เป็นประธานบ้าง เป็นพี่บ้าง เป็นน้อง เป็นป้าบ้าง เป็นต้น ตามหน้าที่และภาวะของตน ดังคำอธิบายเรื่องซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อันเป็นอรรถกถาธัมมสังคณีว่า :-

(๑)	ธรรมชาติใดย่อมคิด	ธรรมชาตินั้น	ชื่อว่า	**จิต**
(๒)	ธรรมชาติใดเมื่อน้อมไปสู่อารมณ์	ธรรมชาตินั้น	ชื่อว่า	**มโน**
(๓)	ใจนั้นเอง		ชื่อว่า	**มนัส**
(๔)	จิตนั่นเอง		ชื่อว่า	**หทัย** เพราะอยู่ในภายใน
(๕)	จิตเป็นธรรมชาติผ่องใส		ชื่อว่า	**ปัณฑระ**
(๖)	อายตนะ คือ ใจนั่นเอง		ชื่อว่า	**มนายตนะ**
(๗)	มนะที่เป็นอินทรีย์		ชื่อว่า	**มนินทรีย์**
(๘)	ธรรมชาติใดรู้ ธรรมชาตินั้น		ชื่อว่า	**วิญญาณ**
(๙)	ขันธ์คือวิญญาณนั่นเอง		ชื่อว่า	**วิญญาณขันธ์**
(๑๐)	มนะที่เป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งรู้อารมณ์		ชื่อว่า	**มโนวิญญาณธาตุ**

ลักษณะพิเศษของจิต

อีกอย่างหนึ่ง ลักษณะพิเศษประจำตัว โดยเฉพาะของจิตมี ๔ ประการ คือ

๑.	มีการรับอารมณ์	เป็นลักษณะ
๒.	มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวง	เป็นหน้าที่
๓.	มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย	เป็นอาการปรากฏ
๔.	มีนามรูป	เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

มารู้จักจิตกันเถอะ

ในการให้คำจำกัดความคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์นั้น ท่านจะบอกลักษณะพิเศษประจำตัวโดยเฉพาะของศัพท์นั้น ๆ เช่นนี้เสมอ เพราะเป็นการบอกถึงลักษณะหน้าที่อาการที่ปรากฏ และเหตุเกิดของธรรมนั้น ๆ อย่างชัดเจนที่สุด

จิตนี้ เมื่อกล่าวตามสภาวลักษณะแล้วก็มีเพียง ๑ เท่านั้น คือ **เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์** แต่เมื่อจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะของจิตแล้ว จิตอย่างย่อมี ๘๙ ดวง อย่างพิสดารมี ๑๒๑ ดวง จิตทั้ง ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น จำแนกเป็นนัยต่าง ๆ ได้ ๖ นัย เท่าที่จำเป็นควรจะทราบในที่นี้ คือ

๑. **ชาติเภทนัย** คือ การแยกประเภทของจิตออกเป็นชาติสกุล คือ จิตนี้เมื่อจำแนกโดยชาติสกุลแล้วก็มี ๔ ชาติ คือ

ก. กุศลชาติ จิตฝ่ายกุศล
ข. อกุศลชาติ จิตฝ่ายอกุศล
ค. วิบากชาติ จิตที่เป็นวิบาก
ง. กิริยาชาติ จิตที่เป็นกิริยา

ชาติสกุลของจิตทั้ง ๔ ประเภทนี้ นิยมเรียกกันแต่เพียงโดยย่อว่า กุศล อกุศล วิบาก และกิริยา

๒. **ภูมิเภทนัย** คือ การแยกประเภทของจิตโดยภูมิ จิตที่แยกโดยภูมินี้มี ๔ ภูมิ คือ

ก. กามภูมิ หรือ กามาวจรภูมิ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภพ
ข. รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปภพ หรือจิตของผู้ได้รูปฌาน
ค. อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปภพ หรือ จิตของผู้ได้อรูปฌาน
ง. โลกุตตรภูมิ คือ จิตของพระอริยเจ้า ผู้พ้นแล้วจากภูมิ ๓ ข้างต้น

๓. **โสภณเภทนัย** คือ การแยกจิตเป็นประเภทโสภณ และ อโสภณ มี ๒ อย่าง คือ

ก. โสภณจิต จิตที่ดีงาม
ข. อโสภณจิต จิตที่นอกจากโสภณจิต

๔. **โลกเภทนัย** คือ การแยกประเภทของจิตที่เป็นอยู่ในโลกทั้ง ๓ และที่พ้นจากโลก มี ๒ ประเภท คือ

ก. โลกิยจิต คือ จิตที่เป็นไปในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก และอรูปโลก
ข. โลกุตตรจิต คือ จิตที่พ้นจากความเป็นไปในโลกทั้ง ๓

๕. **เหตุเภทนัย** คือ การแยกประเภทของจิต ที่ประกอบด้วยเหตุและไม่ประกอบด้วยเหตุ มี ๒ ประเภท คือ

ก. สเหตุกจิต จิตที่ประกอบด้วยเหตุ คือ ประกอบด้วยเหตุไม่ดี มี ๓ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และประกอบด้วยเหตุดี ๓ ประการ คือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง

ข. อเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือไม่ประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

๖. **เวทนาเภทนัย** คือ การแยกจิตออกโดยการเสวยอารมณ์ ตามเวทนาทั้ง ๕ มี ๕ ประเภท คือ

ก.	สุขเวทนา	การเสวยความสุขทางกาย
ข.	ทุกขเวทนา	การเสวยความทุกข์ทางกาย
ค.	โสมนัสสเวทนา	การเสวยความสุขทางใจ
ง.	โทมนัสสเวทนา	การเสวยความทุกข์ทางใจ
จ.	อุเบกขาเวทนา	การเสวยอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

การที่จะเข้าใจเรื่องจิตทางพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนนั้น ผู้ศึกษาจะต้องเข้าใจนัยต่าง ๆ ของจิตแต่ละประเภทอย่างถูกต้อง จิตแต่ละประเภทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ซึ่งจะได้ทราบรายละเอียดดังต่อไปนี้

การจำแนกจิตโดยภูมิ

ในที่นี้ จะได้อธิบายจิตที่จำแนกออกโดยภูมิก่อน เพราะเป็นการแสดงถึงความเป็นไปของจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิต่าง ๆ มี กามภูมิ เป็นต้น อย่างที่เราทั้งหลายประสบอยู่นี้ เพราะจะทำให้เข้าใจได้ง่ายกว่าการอธิบายประเภทอื่น ๆ ก่อน ทั้งเป็นเหตุให้เข้าใจจิตประเภทอื่น ๆ ไปในตัวด้วย ในจำนวนจิต ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้วมีจำนวนดังนี้

	จิตโดยย่อ		**จิตโดยพิสดาร**	
๑.	กามาวจรจิต	๕๔ ดวง	กามาวจรจิต	๕๔ ดวง
๒.	รูปาวจรจิต	๑๕ ดวง	รูปาวจรจิต	๑๕ ดวง
๓.	อรูปาวจรจิต	๑๒ ดวง	อรูปาวจรจิต	๑๒ ดวง
๔.	โลกุตตรจิต	๘ ดวง	โลกุตตรจิต	๔๐ ดวง
	รวม ๘๙ ดวง		รวม ๑๒๑ ดวง	

จิต ๘๙ ดวง ที่ขยายเป็น ๑๒๑ ดวงนั้น ก็เพราะนับโลกุตตรจิต ๘ ของท่านผู้ได้ฌาน ๕ เข้าไปด้วย คือเอา ๕ คูณ ๘ เป็น ๔๐ คือ จิต ๘๙ ดวง ชักออกเสีย ๘ คงเหลือ ๘๑ ดวง แล้วเอา ๔๐ ที่กระจายออกไปแล้วนั้นมานับรวมเข้าจึงเป็น ๑๒๑ ดวง





หลักการอ่านภาษาบาลี และตัวอย่างคำอ่านบาลี

หลักการอ่านภาษาบาลีมีดังนี้

๑. พยัญชนะตัวใด ๆ ไม่มีสระกำกับอยู่ ให้อ่านออกเสียงสระ อะ (ภาษาบาลีไม่มีสระ อะ) เช่น น = นะ
๒. พินทุ (̣) ที่อยู่ใต้พยัญชนะใด พยัญชนะตัวนั้นจะเป็นตัวสะกดของตัวหน้า เช่น สนฺ = สัน
๓. นิคหิต (ํ) ใช้แทนตัวสะกดแม่กง (ง) เช่น ตํ = ตัง , ตฺ = ติง
เช่น นตฺ ถิ สนฺติ ปรํ สุขํ อ่านว่า นัตถิ สันติ ปรัง สุขัง.

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = โส-มะ-นัส-สะ-สะ-หะ-คะ-ตัง ทิฏ-ฐิ-คะ-ตะ-สัม-ปะ-ยุต-ตัง อะ-สัง-ขา-ริ-กัง
โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = โส-มะ-นัส-สะ-สะ-หะ-คะ-ตัง ทิฏ-ฐิ-คะ-ตะ-วิป-ปะ-ยุต-ตัง สะ-สัง-ขา-ริ-กัง
อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = อุ-เปก-ขา-สะ-หะ-คะ-ตัง ทิฏ-ฐิ-คะ-ตะ-สัม-ปะ-ยุต-ตัง อะ-สัง-ขา-ริ-กัง

การอ่านภาษาบาลี เท่ากับเป็นการอ่านภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัส ฉะนั้น การคุ้นเคยกับการอ่านบาลีนั้นเป็นสิ่งที่ดี เพราะพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ที่มีมาแล้วในอดีต ก็ทรงตรัสธรรมด้วยภาษาบาลี



บทที่ ๔ เจาะลึกเรื่องของจิต

กามาวจรจิต คือ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม หรือ กามภูมิ เป็นจิตที่ติดอยู่ในกามอารมณ์ คือ ติดใจในรูปที่สวย ๆ ติดใจในภาพการ์ตูนที่สวย ๆ ถูกใจ ติดใจในเสียงที่ชอบใจ ในกลิ่นที่ชอบใจ รสที่ชอบใจ ในสัมผัสที่ชอบใจ ชอบที่จะนอนอยู่ในที่นอนนุ่ม ๆ มากกว่าที่จะไปช่วยคุณพ่อ คุณแม่ทำงานบ้าน กามาวจรจิต ๕๔ ดวง แบ่งกลุ่มดังนี้

(๑) อกุศลจิต มี ๑๒
(๒) อเหตุกจิต มี ๑๘
(๓) กามาวจรโสภณจิต มี ๒๔

อกุศลจิต

เป็นจิตที่ไม่ดีไม่งาม เป็นจิตที่หยาบ ต่ำทราม คือ เป็นจิตที่ประกอบด้วย อกุศลเจตสิก (ท่านจะได้ศึกษาเรื่องเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตทำให้เป็นจิตชั่ว หรือ ดี อีกครั้งในบทเรียนชุดเรื่องเจตสิกต่อไป) เป็นจิตบาป มีโทษและให้ผลเป็นทุกข์ อกุศลจิต มีจำนวน ๑๒ ดวง จำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ

(๑) โลภมูลจิต มี ๘
(๒) โทสมูลจิต มี ๒
(๓) โมหมูลจิต มี ๒

๑. โลภมูลจิต

เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภเจตสิกเป็นเหตุ กล่าวคือ เพราะความยินดีอยากได้และติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ จิตประเภทนี้จึงปรากฏขึ้น โลภมูลจิตมี ๘ ดวง

๑. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด	**๕. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวน พร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด
๒. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นเองโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด	**๖. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺมยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๓. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด	**๗. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
๔. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด	**๘. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

เหตุให้เกิดโลภมูลจิต คือ

๑. ปฏิสนธิ (เกิด) มาด้วยกรรมที่มีความโลภเป็นบริวาร
๒. จุติ (ตาย) มาจากภพที่มีความโลภมาก
๓. ได้ประสบกับอารมณ์ที่ดีอยู่เสมอ
๔. ได้เห็นสิ่งที่ชอบใจ

โลภมูลจิตดวงที่หนึ่ง มีผลเป็นทุกข์มากกว่าโลภมูลจิตทุกดวง เพราะกระทำด้วยความยินดีมาก ทั้งมีความเห็นผิด เห็นว่าบาปบุญไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี เป็นต้น เกิดขึ้นโดยไม่มีใครชักชวน แต่ตั้งใจทำขึ้นมาด้วยตนเอง ถ้าผู้มีความเห็นเช่นนี้แล้วลักทรัพย์ เพราะอยากได้ทรัพย์นั้น บาปย่อมมีมากและรุนแรงมากกว่าการกระทำด้วยโลภมูลจิตดวงอื่น ๆ ส่วนโลภมูลจิตอีก ๗ ดวงนั้น ย่อมให้ผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ

คำว่า อุเปกขา ในที่นี้หมายถึง**ยินดีน้อย** ไม่ถึงกับวางเฉยทั้งหมดทีเดียว



๒. โทสมูลจิต

คือ จิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกโทสเจตสิกเข้าครอบงำ มีโทสเจตสิก เป็นมูล เป็นประธาน โทสะเป็นเจตสิกที่ปรุงจิตให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความเสียใจ ความกลัดกลุ้มรำคาญใจ

โทสะมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. มีความหยาบกระด้าง	เป็นลักษณะ
๒. มีการทำให้จิตใจตนเองและผู้อื่นหม่นไหม้	เป็นกิจ
๓. มีการประทุษร้ายทำลาย	เป็นอาการปรากฏ
๔. มีอาฆาตวัตถุ	เป็นเหตุใกล้

โทสมูลจิตมี ๒ ดวง คือ

๑. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

๒. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

เหตุให้เกิดโทสะมี ๕ คือ

๑. มีอัธยาศัยเป็นคนมักโกรธ
๒. มีความคิดไม่สุขุม
๓. มีการศึกษาในเรื่องการอบรมจิตใจน้อย
๔. ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี
๕. ประสบกับอาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการ



๓. โมหมูลจิต

เป็นจิตที่หลงงมงาย เป็นจิตที่ไม่รู้ คือไม่สามารถรู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวธรรมได้ เพราะเป็นจิตที่เกิดขึ้น โดยมีโมหเจตสิกเป็นประธานหรือเป็นมูลเหตุ

โทสะมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. มีความไม่รู้	เป็นลักษณะ
๒. มีการปกปิดไว้ซึ่งสภาวะแห่งอารมณ์	เป็นกิจ
๓. มีความมืดมน	เป็นผล
๔. มีการไม่ได้พิจารณาอารมณ์นั้น ๆ ด้วยดี	เป็นเหตุใกล้

โมหมูลจิต มี ๒ ดวง คือ

๑. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

๒. อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

ในการกระทำอกุศลทุกชนิด ย่อมมีโมหะ คือ ความไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้ เกิดร่วมด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่า **"โมหะเป็นรากเหง้าของบาปอกุศลทั้งปวง"** จึงเป็นเหตุหนุนให้จิตเกิดโลภะบ้าง เกิดโทสะบ้าง ตามอารมณ์ที่น่ายินดีและไม่น่ายินดีที่กำลังประสบอยู่ ฉะนั้น จึงกล่าวว่า

๑.	เมื่อโลภมูลจิตเกิดขึ้น	มีโลภะเป็นเหตุนำ	มีโมหะเป็นเหตุหนุน
๒.	เมื่อโทสมูลจิตเกิดขึ้น	มีโทสะเป็นเหตุนำ	มีโมหะเป็นเหตุหนุน
๓.	เมื่อโมหมูลจิตเกิดขึ้น	มีโมหะเป็นเหตุนำอย่างเดียว	ไม่มีเหตุอื่นหนุน

การเกิดขึ้นของอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวงนี้ จะมีขึ้นได้ก็เพราะไม่ใช้ปัญญาใส่ใจพิจารณาอย่างดี อย่างรอบคอบ ผู้ที่ไม่ใช้ปัญญาพิจารณา โดยอย่างรอบคอบหรืออย่างแยบคาย ย่อมทำให้อกุศลจิตที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมีมากยิ่งขึ้น ที่กำลังจะเกิดขึ้นก็ย่อมมีโอกาสเกิดขึ้น ส่วนกุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมพลันสิ้นลง ฉะนั้น

เช่น สมมุติว่าท่านจะต้องให้อาหารสัตว์จรจัดที่อยู่ในละแวกบ้านตามคำสั่งของคุณพ่อคุณแม่ โดยที่ท่านไม่ได้มีจิตกรุณาต่อสัตว์ ที่ทำไปก็เพราะเป็นคำสั่ง ฉะนั้นวันใดที่ไม่ได้รับคำสั่งก็จะไม่ทำ หรือบางครั้งอาจทำและใช้อุบายจากการให้อาหารแล้วทำร้ายสัตว์โดยการตี เตะ ยิง อย่างนี้เป็นการกระทำที่เป็นอกุศล จิตใจในขณะที่ทำก็เป็นอกุศล อกุศลจิตที่เกิดขึ้นนี้ เพราะไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาอย่างแยบคาย ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดทำแล้วเป็นประโยชน์ สิ่งใดทำแล้วเป็นโทษ นำความทุกข์ความเดือนร้อนเกิดขึ้นกับตนเองบ้าง บุคคลอื่น หรือ สัตว์อื่นบ้าง

จึงควรระวังไม่ให้อกุศลมูลนี้เกิดขึ้นในสันดาน (จิต) **"การที่บุคคลไม่มีปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบนี้ก็มีเหตุ"** คือ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุ ๕ ประการดังนี้

๑. การไม่ได้สร้างสมบุญไว้ในปางก่อน คือ เป็นคนที่สั่งสมแต่ความคิด การกระทำแต่สิ่งที่ชั่ว ก็ทำให้คิดดีไม่เป็น ชำนาญแต่การคิดชั่ว ไม่ชำนาญในการคิดดี

๒. การอยู่ในท้องถิ่นหรือประเทศที่ไม่สมควร เช่น อยู่ในท้องถิ่นที่นิยมฆ่าสัตว์ นิยมการทำสงคราม นิยมการเบียดเบียนกัน ก็ทำให้เราที่อยู่ในสังคมเดียวกันนั้นมีจิตคิดคล้อยตามไปในแต่อกุศลเช่นนั้นได้

๓. การไม่เข้าไปคบหาสัตบุรุษ สัตบุรุษ หมายถึง คนดี ดังสุภาษิตที่ว่า "คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล" นักเรียนที่อยู่แต่ในกลุ่มเพื่อนที่ชักชวนกันเสียเวลาไปกับการเที่ยวเตร่ ดูหนัง เล่นเกมส์ ก็จะถนัดแต่การใช้

	เวลาให้หมดไปกับสิ่งเหล่านี้ ไม่ชำนาญในการคิดพิจารณาที่จะใช้เวลาที่มีอยู่ให้มีค่ากับการแสวงหาความรู้ที่เกื้อกูลตน
๔. **การไม่ฟังธรรมของสัตบุรุษ**	คือการไม่ฟังคำสั่งสอน คำแนะนำของคนดี ไม่ฟังคำสอนของพ่อแม่ซึ่งเป็นผู้ที่รักและปรารถนาดีต่อเราที่สุดไม่ฟังคำสั่งสอนของครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่
๕. **การตั้งตนไว้ผิด**	คือการยึดมั่นในความคิดผิด ๆ ตั้งตนไว้ในการทำการคิดที่ผิดไปจากครองธรรม คิดที่จะแสวงหาความสุขให้ตน โดยไม่สนใจว่าการได้มาซึ่งความสุขนั้นจะตั้งอยู่บนความทุกข์ความเดือดร้อน ของบุคคลหรือสังคมหรือไม่

เมื่อท่านได้ศึกษาเรื่องจิตแล้ว จะทราบว่า จิตนี้เป็นใหญ่ในกาลทั้งปวง ขณะใดที่คิดชั่ว คิดไม่ดี ขณะนั้นจิตเป็นอกุศลแล้ว จิตที่เป็นอกุศลนั้นเป็นทุกข์ เป็นโทษแล้ว ทุกข์-โทษนั้นเห็นผลได้เร็วที่สุด ก็เพราะว่ามันอยู่ที่จิตของเรานี่เอง



มารู้จักจิตกันเถอะ

ข้อมูลสำคัญ

รหัสนักศึกษา___________________________________ ได้รับบทเรียนวันที่_________________

ชื่อ /สกุล /ฉายา(สำหรับนักบวช)____________________ เริ่มอ่านวันที่______________________

ที่อยู่ ____ ส่งแบบทดสอบวันที่________________

____ โทรศัพท์ ________________________

หมายเหตุ ไม่ควรรีบทำแบบทดสอบโดยที่ศึกษายังไม่ละเอียดยังไม่เข้าใจ

แบบทดสอบความรู้

การศึกษาพระอภิธรรม สำหรับเยาวชน

คำถามปรนัย ๙ ข้อ ให้ X ข้อที่ถูกต้องที่สุด **โดย X ในกรอบสี่เหลี่ยมหน้า ๑๕**

๑. พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนโดยสรุปอย่างไร
- ก. สอนให้ละเว้นความชั่ว
- ข. สอนให้ทำความดี
- ค. สอนให้ทำจิตให้บริสุทธิ์
- ง. ถูกทุกข้อ

๒. โครงสร้างพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ก. การเรียนรู้หลักคำสอน
- ข. การปฏิบัติตามคำสอน
- ค. การรับผลจากการปฏิบัติ
- ง. ถูกทุกข้อ

๓. ประโยชน์จากการนับถือพุทธศาสนาคืออะไร
- ก. มีปัญญา ไม่โง่เขลา
- ข. มีหลักในการดำเนินชีวิต
- ค. มีสุขมากขึ้น มีทุกข์น้อยลง
- ง. ถูกทุกข้อ

๔. จิตเมื่อว่างตามสภาวลักษณะแล้ว มีจำนวนเท่าไร
- ก. จิตมีหลายดวง
- ข. จิตมีดวงเดียว
- ค. จิตมีโลภ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ
- ง. มีความโลภ มีความโกรธ มีความหลง

๕. ชื่อว่าจิต เพราะสะสมไว้ซึ่งสันดานของตนเอง คำว่า “**สันดาน**” ในทางพุทธศาสนา หมายถึงอะไร
- ก. หมายถึง ความชั่ว ความเลว คือการสะสมนิสัยในทางชั่ว
- ข. หมายถึง ความดีน้อย แต่ความชั่วมาก คือการสะสมนิสัยในทางดี น้อยกว่าความชั่ว
- ค. หมายถึง หนา หรือหนาแน่น คือการสะสมนิสัยในทางใดนาน ๆ บ่อย ๆ
- ง. หมายถึง การทำความชั่วจนติดตัวข้ามภพ ข้ามชาติ

๖. มีการจำแนกจิตออกไปได้กี่นัย คือ อะไรบ้าง

ก. ๖ นัย คือ ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย โลกเภทนัย เหตุเภทนัย เวรเภทนัย

ข. ๖ นัย คือ ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย โลกเภทนัย เหตุเภทนัย เวทนาเภทนัย

ค. ๖ นัย คือ ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย โลกเภทนัย อเหตุเภทนัย เวทนาเภทนัย

ง. ๖ นัย คือ ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย อโสภณเภทนัย โลกเภทนัย เหตุเภทนัย เวทนาเภทนัย

๗. อกุศลจิตมีจำนวนเท่าไร ชื่ออะไร

ก. อกุศลจิตมีจำนวน ๘ ชื่อ โลภมูลจิต

ข. อกุศลจิตมีจำนวน ๒ ชื่อ โทสมูลจิต

ค. อกุศลจิตมีจำนวน๖ ชื่อ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

ง. อกุศลจิตมีจำนวน ๑๒ ชื่อ โลภมูลจิต โทสมูลจิต โมหมูลจิต

๘. เหตุให้เกิดโทสะมีอะไรบ้าง

ก. มีอัธยาศัยเป็นคนมักโกรธ

ข. มีความคิดไม่สุขุม

ค. ประสบอารมณ์ที่ไม่ดี

ง. ถูกทุกข้อ

๙. อะไรเป็นรากเหง้าของบาปอกุศลทั้งปวง

ก. อโลภ

ข. อโทสะ

ค. อโมหะ

ง. โมหะ

โปรดกาเครื่องหมาย X ทับตัวอักษร
ในข้อที่ท่านเลือกตอบ ข้อ ๑ - ๙

๑	ก.	ข.	ค.	ง.
๒	ก.	ข.	ค.	ง.
๓	ก.	ข.	ค.	ง.
๔	ก.	ข.	ค.	ง.
๕	ก.	ข.	ค.	ง.
๖	ก.	ข.	ค.	ง.
๗	ก.	ข.	ค.	ง.
๘	ก.	ข.	ค.	ง.
๙	ก.	ข.	ค.	ง.

๑๐. จงเติมคำอ่านในช่องว่างให้ถูกต้อง

ก. โสมนสฺสสหคตํ อ่านว่า

ข. ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อ่านว่า

ค. สสงฺขาริกํ อ่านว่า

ง. วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ อ่านว่า

คำถามอัตนัย ๔ ข้อ จงตอบและอธิบายโดยสรุปตามความเข้าใจ

๑. จิตเป็นธรรมชาติรู้ ถามว่า จิตนั้นรู้อะไร ?

๒. จิตว่างมีได้หรือไม่ ? เพราะอะไร ?

๓. ลักษณะพิเศษของจิตมีกี่ประการ ?

๔. จิตมี ๘๙ ดวง ก็มี ๑๒๑ ดวง ก็มี เหมือนกันหรือต่างกัน จงเฉลยข้อ สงสัย ?

๕. ให้นักศึกษาแสดงความคิดเห็น ดังนี้

ก. ท่านคิดว่าท่านได้รับประโยชน์จากการศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ หรือไม่ อย่างไร

ข. ในบทเรียนมีเนื้อหาส่วนใด ที่ท่านไม่เข้าใจ (โปรดระบุเรื่องและหมายเลขหน้า)

ค. ท่านจะมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้เพื่อนหรือคนที่ท่านรักให้มาสนใจและศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ และท่านได้ทำแล้วหรือไม่ เพราะเหตุใด

ง. สิ่งที่ท่านต้องการเสนอแนะให้ระบบการศึกษาทางไปรษณีย์มีเพิ่มเติม หรือปรับปรุง คือ

เรื่อง จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ

สเหตุกจิต

ปกติจิตที่เกิดขึ้นส่วนมาก ย่อมประกอบด้วยเหตุ และเหตุที่ให้เกิดขึ้นได้นั้นมี ๒ ประการ คือ

๑. **โสภณเหตุ** เหตุที่ดีงาม เกิดพร้อมกับโสภณจิต คือกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต เท่านั้น

ถ้าเกิดพร้อมกับกุศลจิต	ก็เรียก	กุศลเหตุ
ถ้าเกิดพร้อมกับวิบากจิต	ก็เรียก	วิบากเหตุ
ถ้าเกิดพร้อมกับกิริยาจิต	ก็เรียก	กิริยาเหตุ

๒. **อกุศลเหตุ** เหตุบาป จะเกิดกับอกุศลจิตเท่านั้น

โสภณเหตุนั้น มี ๓ ประการคือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ที่เรียกว่า **อโลภเหตุ อโทสเหตุ** และ **อโมหเหตุ** การทำบุญกุศลย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๓ อย่างนี้ เกิดร่วมด้วย ๒ อย่าง หรือทั้ง ๓ อย่าง แต่จะเกิดร่วมด้วยเหตุเดียวไม่มี

ส่วนเหตุบาปหรืออกุศลนั้น มี ๓ ประการเช่นกัน คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ ที่เรียกว่า **โลภเหตุ โทสเหตุ** และ **โมหเหตุ** การทำบาปย่อมเกิดขึ้นจากเหตุ ๓ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒ อย่าง เกิดพร้อมกัน ๓ เหตุไม่มี คือการทำบาปที่เกิดพร้อมกับทั้ง ๓ เหตุไม่มี โสภณเหตุ ๓ อกุศลเหตุ (เหตุบาป) ๓ จึงเป็นเหตุ ๖ ประการ รวมเรียกว่า "**สัมปยุตเหตุ**" คือ เหตุที่ประกอบกันเข้าทำให้จิตเกิดขึ้น

จิตที่เกิดเพราะอาศัยเหตุ ๖ ประการหรือสัมปยุตเหตุนี้ เรียกว่า "**สเหตุกจิต**" ซึ่งแปลว่า "**จิตที่มีเหตุ**" ส่วนจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ ประการ เหตุใดเหตุหนึ่ง เรียกว่า "**อเหตุกจิต**" เป็นจิตที่ไม่มีเหตุดีงาม และเหตุบาปเข้าประกอบเลย หากแต่เกิดขึ้นเพราะ **อุปัตติเหตุ เหตุก่อให้จิตเกิดขึ้น** อันเป็นเหตุปัจจุบันที่ไม่ประกอบด้วยบุญและบาป อเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุนั้น มี ๑๘ ดวง

โดยแบ่งเป็น ๓ ชนิดคือ

๑.	**อกุศลวิบากจิต**	๗	ดวง
๒.	**อเหตุกกุศลวิบากจิต**	๘	ดวง
๓.	**อเหตุกกิริยาจิต**	๓	ดวง

อกุศลวิบากจิต

อกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรมที่กระทำไว้ในอดีต มี ๗ ดวง คือ

๑. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุศลวิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ**

จิตที่เกิดขึ้นทางตาที่ได้เห็นรูปไม่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (จักขุวิญญาณจิต)

๒. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุสลวิปากํ โสตวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางหูที่ได้ยินเสียงไม่ดี โดยรู้สึกเฉยๆ (โสตวิญญาณจิต)
๓. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุสลวิปากํ ฆานวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางจมูกที่ได้กลิ่นไม่ดี โดยรู้สึกเฉยๆ (ฆานวิญญาณจิต)
๔. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุสลวิปากํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางลิ้นที่ได้ลิ้มรสไม่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (ชิวหาวิญญาณจิต)
๕. **ทุกฺขสหคตํ อกุสลวิปากํ กายวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางกายที่ได้กระทบสิ่งไม่ดี โดยรู้สึกเป็นทุกข์ (กายวิญญาณจิต)
๖. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุสลวิปากํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยรับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ไม่ดีนั้น โดยรู้สึกเฉย ๆ (สัมปฏิจฉันนจิต)
๗. **อุเปกฺขาสหคตํ อกุสลวิปากํ สนฺตีรณํ**
จิตที่เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ไม่ดีนั้น โดยรู้สึกเฉยๆ (สันตีรณจิต)

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า กรรมดี (กุศลกรรม) และกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) ที่ทำไว้ในอดีตนั้นไม่ได้สูญหายไปไหน แต่จิตของเราเป็นผู้รับเก็บสั่งสมไว้ จะคอยโอกาสสนองให้ได้รับผลตามกำลังของกรรมนั้น ๆ ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรม จิตที่เกิดขึ้นเสวยผลของอกุศลกรรมนั้น โดยการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รสถูกต้องสัมผัส รับอารมณ์และพิจารณาอารมณ์ที่ไม่ดีต่าง ๆ รวมทั้งหมด ๗ ดวงนี้ เรียกว่า **“อกุศลวิบากจิต”**

อเหตุกกุศลวิบากจิต

อเหตุกกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของกุศลกรรม หรือจิตที่เกิดจากอำนาจของกุศลเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต แต่เพราะความบกพร่องแห่งเจตนาในกาลทั้ง ๓ คือ เจตนาก่อนทำกุศล เจตนาขณะทำกุศลและเจตนาภายหลังที่ทำกุศลกรรมนั้นแล้วกาลใดกาลหนึ่ง จึงทำให้ผลแห่งเจตนานั้นมีกำลังอ่อนและให้ผลเป็นอเหตุกะ คือเป็นจิตที่ไม่มีเหตุบุญ หรือกุศลเหตุ อันได้แก่อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อันเป็นสัมปยุตเหตุ หากแต่เกิดขึ้นด้วย อุปัตติเหตุเท่านั้น ท่านจึงตั้งชื่อจิตชนิดนี้ว่า “อเหตุกกุศลวิบากจิต” ซึ่งปรากฏขึ้นเป็นผลของกุศลกรรมในอดีตมี ๘ ดวง คือ

๑. **อุเปกฺขาสหคตํ กุศลวิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางตาที่ได้เห็นรูปที่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (จักขุวิญญาณจิต)
๒. **อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ โสตวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางหูที่ได้ยินเสียงที่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (โสตวิญญาณจิต)
๓. **อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ ฆานวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางจมูกที่ได้กลิ่นที่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (ฆานวิญญาณจิต)
๔. **อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางลิ้นที่ได้ลิ้มรสที่ดี โดยรู้สึกเฉย ๆ (ชิวหาวิญญาณจิต)

๕. **สุขสหคตํ กุสลวิปากํ กายวิญฺญาณํ**
จิตที่เกิดขึ้นทางกายที่ได้กระทบสิ่งที่ดี โดยรู้สึกเป็นสุข (กายวิญญาณจิต)

๖. **อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยรับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดีนั้น โดยรู้สึกเฉย ๆ (สัมปฏิจฉันนจิต)

๗. **อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ สนฺตีรณํ**
จิตที่เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดีนั้น โดยรู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาสันตีรณจิต)

๘. **โสมนสฺสสหคตํ กุสลวิปากํ สนฺตีรณํ**
จิตที่เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดีนั้น โดยรู้สึกยินดีมาก (โสมนัสสันตีรณจิต)

เกี่ยวกับอเหตุกจิตนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า อเหตุกกุศลวิบากมีถึง ๘ ดวง มากกว่าอกุศลวิบาก ๑ ดวง คือ **โสมนัสสันตีรณจิต** ทั้งนี้ก็เพราะว่าสันตีรณจิตเป็นจิตที่พิจารณาอารมณ์และอารมณ์ที่พิจารณานั้นมี ๒ ชนิด คือ

๑. **อิฏฐมัชฌัตตารมณ์** อารมณ์ที่ดีอย่างธรรมดา
๒. **อติอิฏฐารมณ์** อารมณ์ที่ดียิ่ง

สันตีรณกุศลวิบากจิตนั้น เมื่อเวลาได้รับอิฏฐมัชฌัตตารมณ์ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา จึงมีชื่อเต็มของจิตดวงนี้ว่า **"อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต"** แต่เมื่อได้อติอิฏฐารมณ์ ก็ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับโสมนัสสเวทนา กุศลวิบากจิตดวงนี้จึงมีชื่อเต็มว่า **"โสมนัสสกุศลสันตีรณวิบากจิต"**

ส่วนสันตีรณอกุศลวิบากจิต เมื่อได้รับ อนิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ไม่ดีอย่างธรรมดาหรือได้รับ อติอนิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ไม่ดีมาก ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับ**อุเบกขาเวทนา**อย่างเดียว ไม่อาจเกิดพร้อมกับโทมนัสสเวทนาได้ เพราะ**โทมนัสสเวทนานั้นจะต้องเกิดขึ้นกับโทสมูลจิต**เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าโทสมูลจิตนั้น เมื่อว่าตามชาติตระกูลของจิตแล้ว ก็เป็นอกุศลชาติและเมื่อว่าโดยเหตุแล้ว ก็เป็นสเหตุกจิตชนิดที่ประกอบด้วยอกุศลเหตุ คือ โทสเหตุ และโมหเหตุ

แต่สันตีรณจิตนี้เป็นจิตที่เป็นวิบากชาติอย่างเดียวคือ เป็นจิตที่เป็นผล ไม่ใช่ชนิดที่เป็นเหตุและยังเป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุใด ๆ อีกด้วย

เพราะฉะนั้น อกุศลวิบากสันตีรณจิต ถึงแม้จะรับอารมณ์ที่เป็น อติอนิฏฐารมณ์ ก็เกิดพร้อมกับโทมนัสสเวทนาไม่ได้เลย ต้องเกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เองอกุศลวิบากจิตจึงมีเพียง ๗ ดวง น้อยกว่าอเหตุกกุศลวิบากจิตอยู่ ๑ ดวง

ในการเรียกชื่ออเหตุกจิตนี้ อาจจะมีผู้สงสัยว่า "เพราะเหตุไร **อกุศลวิบากจิต** จึงไม่มีคำว่า **"อเหตุก"** นำหน้าเหมือนอเหตุกกุศลวิบากจิตทั้ง ๆ ที่เป็นอเหตุกจิตเหมือนกัน ข้อนี้ขอเฉลยว่า **กุศลวิบากจิต** (จิตที่เป็นผลของกุศล) มีอยู่ถึง ๒ ประเภท คือ **มหากุศลวิบากจิตและอเหตุกกุศลวิบากจิต** ถ้าไม่มีคำว่า **"มหา"** หรือ คำว่า **"อเหตุก"** ไว้ข้างหน้าแล้ว

การเรียกชื่อกุศลวิบากจิตทั้ง ๒ ประเภทนี้ก็อาจจะเหมือนกันได้ ส่วนอกุศลวิบากจิตนั้นมีเพียงอย่างเดียว ไม่มีมหาอกุศลวิบากจิต จึงไม่จำเป็นต้องใส่อเหตุกเข้ามาไว้ข้างหน้าว่า **"อเหตุกกุศลวิบากจิต"** และ

การที่อกุศลวิบากจิตมีเพียงอย่างเดียว ไม่มีมหาอกุศลวิบากจิตเหมือนอย่างฝ่ายมหากุศลวิบากจิตนั้น ก็เพราะว่าจิตฝ่ายอกุศลนั้น มี **อุทธัจจะ** อันเป็นอกุศลเจตสิกเกิดร่วมอยู่ด้วยทุกดวง จึงไม่อาจจะมีกำลังมากได้ เนื่องจากอุทธัจจะเป็นเจตสิกที่ทำให้จิตกำลังอ่อน

อนึ่ง จักขุวิญญาณจิต โสตวิญญาณจิต ฆานวิญญาณจิต ชิวหาวิญญาณจิต และกายวิญญาณจิต ฝ่ายกุศลวิบาก ๕ ดวง และฝ่ายอกุศลวิบาก ๕ ดวง รวม ๑๐ ดวงนี้ นิยมเรียกกันว่า **"ทวิปัญจวิญญาณ"** ซึ่งแปลว่า **"ปัญจวิญญาณจิตทั้งคู่"** คือจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ฝ่ายละ ๕

อเหตุกกิริยาจิต

อเหตุกกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นสักว่าทำหน้าที่ของตนเท่านั้น ไม่เป็นบุญเป็นบาป จิตประเภทนี้เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ และทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ รวมทั้งจิตที่ทำหน้าที่ยิ้มแย้มของพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นจิตที่มิได้เกิดขึ้นเพราะเหตุบุญหรือเหตุบาป จึงไม่ใช่จิตที่เป็นบุญเป็นบาป และไม่ใช่วิบากจิตซึ่งเป็นผลของบุญและบาปด้วย อเหตุกกิริยาจิตนี้ มี ๓ ดวง คือ

๑. **ปัญจทวาราวัชชนจิต**
   จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขา โดยนึกค้นหา อารมณ์ทางปัญจทวาร
๒. **มโนทวาราวัชชนจิต**
   จิตที่เกิดขึ้นพร้อมอุเบกขา โดยนึกค้นหาอารมณ์ ทางมโนทวาร
๓. **หสิตุปปาทจิต**
   จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับโสมนัส ทำให้เกิดอาการยิ้มแย้มของ พระอรหันต์ทั้งหลาย

ปัญจทวาราวัชชจิต เป็นจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากระทบทางทวารทั้งห้า ว่าเป็นอารมณ์ทางทวารไหน จะเป็นปัจจัยให้วิญญาณจิตรับอารมณ์ทางทวารนั้น ๆ เปรียบเหมือนนายทวารที่รักษาประตูพระราชวัง ที่คอยเปิดประตูให้แขกผ่านตามฐานะของบุคคล ไม่ได้ติดตามไปทำหน้าที่อย่างอื่น

มโนทวาราวัชชนจิต หมายถึงจิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร และทำหน้าที่ตัดสินปัญจารมณ์ (คืออารมณ์ที่ผ่านมาทางทวารทั้งห้า)

หสิตุปปาทจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นเพราะได้เห็นเปรต เป็นต้น เป็นการเห็นด้วยทิพยจักษุ (ตาทิพย์) ของท่าน เพราะมาพิจารณาเห็นว่า "เราพ้นแล้วจากสภาพเช่นนี้นับเป็นความโชคดีของเรา น่าปลื้มใจที่สภาพเช่นนี้ไม่มีทางจะเกิดขึ้นแก่เราได้แล้ว" เมื่อท่านมาพิจารณาเช่นนี้ หสิตุปปาทจิตจึงเกิดขึ้น การยิ้มและการหัวเราะย่อมเกิดแก่บุคคลทั้งหลาย ในลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งในคัมภีร์ อลังการ ท่านจำแนกไว้เป็น ๖ อย่าง คือ

๑. **สิตะ** ยิ้มอยู่ในใบหน้า ไม่เห็นไรฟัน เป็นพระอาการยิ้มแย้มของพระพุทธเจ้า

๒. **หสิตะ** การยิ้มพอเห็นไรฟัน เป็นการยิ้มของพระอรหันต์ พระอนาคามี พระโสดาบันและปุถุชน แต่การยิ้มชนิดนี้ นอกจากพระอรหันต์แล้ว ก็เป็น การยิ้มที่ประกอบด้วยเหตุบุญหรือเหตุบาปเสมอ

๓. **วิหสิตะ** หัวเราะมีเสียงเบา ๆ เกิดจากจิตของปุถุชน และอริยบุคคล ๓ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี

๔. **อติหสิตะ** การหัวเราะมีเสียงดังมาก ซึ่งมีในปุถุชน พระโสดาบัน และพระสกทาคามี

๕. **อปหสิตะ** การหัวเราะจนไหวโยกทั้งกาย เป็นการหัวเราะเฉพาะปุถุชนเท่านั้น

๖. **อุปหสิตะ** การหัวเราะจนน้ำตาไหล เป็นการหัวเราะของปุถุชนเท่านั้น

การยิ้มและการหัวเราะทั้ง ๖ ประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ย่อมเห็นได้ว่า การยิ้มแย้มอยู่ภายในใบหน้าไม่เห็นไรฟัน ที่เกิดได้เฉพาะพระพุทธเจ้า และการยิ้มแย้มที่พอเห็นไรฟันที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์นั้น เป็นจิตที่ให้เกิดการยิ้มโดยไม่ประสงค์จะให้ยึดมั่นในอารมณ์ เหมือนอย่างจิตที่ให้เกิดการหัวเราะอย่างอื่น ๆ จิตนี้จึงมีกำลังน้อยและเป็นจิตพิเศษ จึงเรียกว่า **“หสิตุปปาทจิต”** และเนื่องจากที่เป็นจิตที่มีกำลังน้อยนี้เอง ทั้งไม่ประกอบด้วยเหตุ จึงเป็น อเหตุกจิต ส่วนจิตที่ให้เกิดการหัวเราะนั้น เป็นจิตมีกำลังมากและสามารถยึดอารมณ์ไว้มั่นคงจึงเป็น สเหตุกจิต

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุ ๖ ประการ คือ เหตุบุญ ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ, เหตุบาป ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า **“สเหตุกจิต คือ จิตที่มีเหตุ”** และเหตุทั้ง ๖ ประการนี้เรียกว่า **“สัมปยุตเหตุ”** ส่วนจิตที่เกิดขึ้นโดยมิได้อาศัยเหตุทั้ง ๖ ประการเรียกว่า **“อเหตุกจิต”** เป็นจิตที่ไม่มีเหตุบุญและเหตุบาป ประกอบด้วยเลย หากแต่เกิดขึ้นโดยอาศัย อุปัตติเหตุ คือ เหตุปัจจุบันทันด่วนที่ให้จิตเกิดขึ้น

เหตุที่ทำให้เกิดอเหตุกจิต ๑๘ ดวง เรียกว่า **“อุปัตติเหตุ”** ซึ่งกล่าวไว้อย่างสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ อย่างน่าสนใจยิ่ง ดังต่อไปนี้

ก. **เหตุให้เกิดจักขุวิญญาณ ๒ ดวง**

(ฝ่ายกุศลวิบาก ๑ ดวง ฝ่ายอกุศลวิบาก ๑ ดวง)

๑. **จักขุปสาท** มีประสาทตาดี
๒. **รูปารมณ์** มีรูปต่าง ๆ
๓. **อาโลกะ** มีแสงสว่าง
๔. **มนสิการ** มีความตั้งใจ



ข. ให้เกิดโสตวิญญาณ ๒ ดวง



๑. โสตปสาท มีประสาทหูดี
๒. สัททารมณ์ มีเสียงต่าง ๆ
๓. วิวรากาส มีช่องว่างของหู
๔. มนสิการ มีความตั้งใจ

ค. เหตุให้เกิดฆานวิญญาณ ๒ ดวง



๑. ฆานปสาท มีประสาทจมูกดี
๒. คันธารมณ์ มีกลิ่นต่าง ๆ
๓. วาโยธาตุ มีธาตุลม
๔. มนสิการ มีความตั้งใจ

ฆ. เหตุให้เกิดชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง



๑. ชิวหาปสาท มีประสาทลิ้นดี
๒. รสารมณ์ มีรสต่าง ๆ
๓. อาโปธาตุ มีธาตุน้ำ
๔. มนสิการ มีความตั้งใจ

ง. เหตุให้เกิดกายวิญญาณ ๒ ดวง



๑. กายปสาท มีประสาทกายดี
๒. โผฏฐัพพารมณ์ มีวัตถุมากระทบกาย
๓. ถัทธปฐวี มีธาตุดิน
๔. มนสิการ มีความตั้งใจ

จ. เหตุให้เกิดมโนธาตุ ๓ ดวง

๑. ปัญจทวาร มีทวารทั้ง ๕ คือ ประสาทตา จมูก ลิ้น และกาย ดี
๒. ปัญจารมณ์ มีอารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ
๓. หทยวัตถุ มีหทัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งของจิต
๔. มนสิการ มีความตั้งใจ

มโนธาตุ เป็นจิตที่รับรู้อารมณ์น้อยกว่าจิตดวงอื่นมีอยู่ ๓ ดวง คือปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง, สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง (คือ ฝ่ายกุศลวิบาก ๑ ดวง และฝ่ายอกุศล ๑ ดวง)

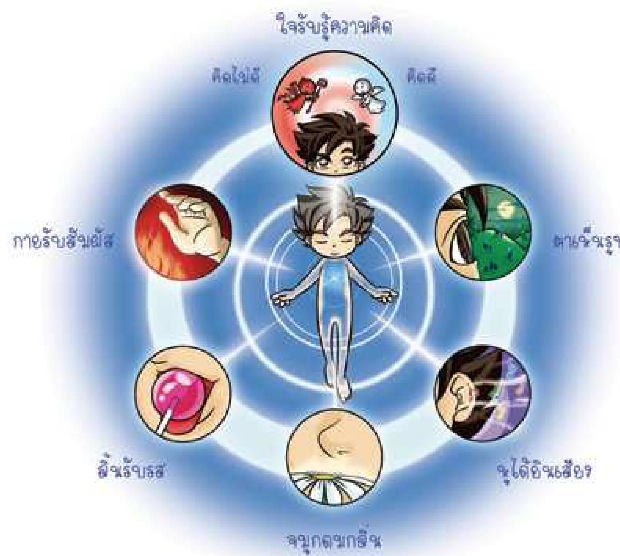
ฉ. เหตุให้เกิดมโนวิญญาณธาตุ

๑.	**ทวาร ๖**	มี จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และ มโนทวาร
๒.	**อารมณ์ ๖**	มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์
๓.	**หทยวัตถุ**	มีหทัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งของจิต (เว้นอรูปพรหม)
๔.	**มนสิการ**	มีความตั้งใจ

มโนวิญญาณธาตุ เป็นจิตที่สามารถรู้อารมณ์ได้มากกว่าปัญจวิญญาณและมโนธาตุ เฉพาะใน เหตุกจิต มีมโนวิญญาณธาตุอยู่ ๕ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง และสันตีรณจิต ๓ ดวง (คือ ฝ่ายกุศลวิบากจิต ๒ ดวง และฝ่ายอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง)

เหตุต่าง ๆ ที่ทำให้จักขุวิญญาณเป็นต้นเกิดได้นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุเกิดทั้ง ๔ อย่างนี้มาประกอบครบบริบูรณ์แล้ว การเห็นหรือจักขุวิญญาณเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นทันที ไม่มีสิ่งอื่นใดจะห้ามกันการเห็นเป็นต้นนั้นได้ แต่ถ้าขาดเหตุใดเหตุหนึ่ง ไม่ครบทั้ง ๔ เหตุแล้ว การเห็นเป็นต้นนั้น ย่อมบังเกิดขึ้นไม่ได้

อกุศลจิต ๑๒ ดวง และ อเหตุกจิต ๑๘ ดวง รวม เป็น ๓๐ ดวงนี้ มีชื่อเรียกรวมกันว่า **“อโสภณจิต”** ที่ชื่อว่า อโสภณจิต นั้น มิได้หมายความเฉพาะว่า เป็นจิตไม่ดีงามหรือเป็นจิตบาปต่ำทรามเท่านั้น แต่ยังเป็นสภาวะของจิตที่นอกเหนือไปจากโสภณจิตด้วย เพราะจิตทั้ง ๓๐ ดวงนี้ เป็นจิตที่ไม่เกิดพร้อมกับโสภณเจตสิก จึงชื่อว่า **“อโสภณจิต”**

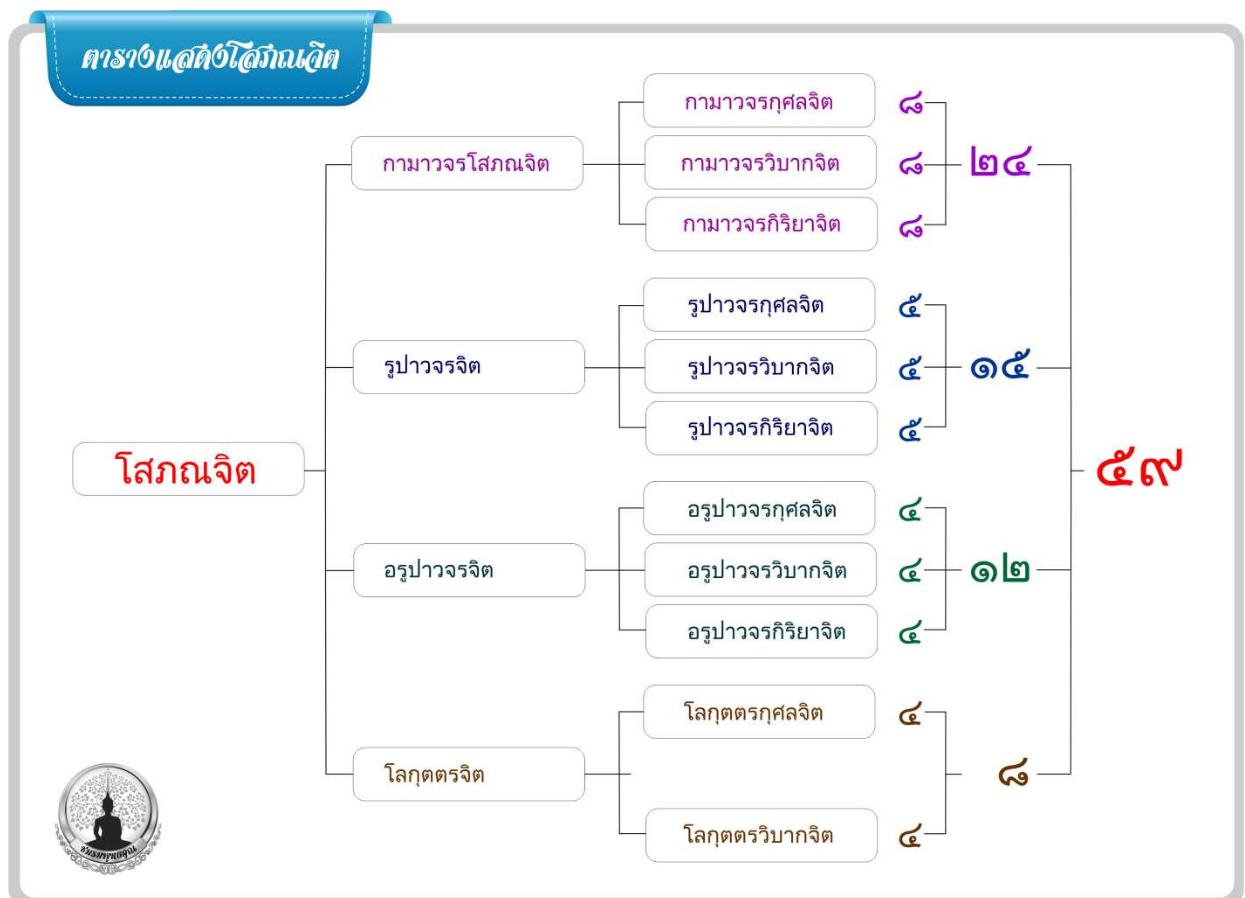


กามาวจรโสภณจิต ๒๔

กามาวจรโสภณจิต เป็นระดับจิตที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ คือภูมิอันเป็นแดนเกิดแห่งวัตถุและกิเลสกามแต่เป็นจิตที่เป็นไปในฝ่ายที่ดีงามเพราะประกอบด้วยโสภณเจตสิกซึ่งปรุงแต่งจิตให้เกิดประโยชน์ให้ประเสริฐขึ้น ให้ปราศจากโทษภัยพิบัติ

กามาวจรโสภณจิตนี้ เป็นจิตที่ประกอบด้วยเหตุที่เรียกว่า “สัมปยุตเหตุ” คือเหตุที่ประกอบด้วยจิตนี้เป็นฝ่ายโสภณเหตุหรือเหตุบุญ อันได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ตามสมควร จิตที่เหตุต่าง ๆ ประกอบนี้เรียกว่า “สเหตุกจิต” ในกามาวจรโสภณจิตทั้ง ๒๔ ดวง มีเหตุประกอบทุกดวง จึงเป็น สเหตุกจิตทั้งสิ้น

ตารางแสดงโสภณจิต



กามาวจรโสภณจิตนี้ จำแนกออกไปเป็น ๓ ประเภทคือ

๑. กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง

๒. กามาวจรวิบากจิต ๘ ดวง

๓. กามาวจรกิริยาจิต ๘ ดวง

กามาวจรโสภณจิตทั้ง ๓ ประเภทนี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหากุศลจิต มหาวิบากจิตและมหากิริยาจิต

กามาวจรกุศลจิต คือ สภาพจิตซึ่งประกอบด้วยเจตนาที่ดีงาม เป็นกามาวจรกุศล ๘ ดวง คือ

๑. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับโสมนัสประกอบด้วยปัญญา และเกิดตามลำพัง

๒. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับโสมนัส ประกอบด้วย ปัญญา และเกิดขึ้นโดยถูกกระตุ้นหรือชักจูง

๓. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับโสมนัส ปราศจาก ปัญญา และเกิดตามลำพัง

๔. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับโสมนัส ปราศจาก ปัญญา และเกิดโดยถูกกระตุ้นหรือชักจูง

๕. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา ประกอบ ด้วยปัญญา และเกิดตามลำพัง

๖. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา ประกอบ ด้วยปัญญา และเกิดโดยถูกกระตุ้นหรือชักจูง

๗. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา ปราศจาก ปัญญา และเกิดตามลำพัง

๘. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา ปราศจาก ปัญญา และเกิดขึ้นโดยถูกกระตุ้นหรือชักจูง

ในกามาวจรกุศลจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ ดวงที่ ๑ มีผลมากที่สุด เพราะเกิดกับโสมนัสประกอบด้วยปัญญา และเกิดตามลำพัง ส่วนอีก ๗ ดวง มีผลลดหลั่นลงมาตามลำดับ ฉะนั้นผู้ที่ทำกุศลด้วยจิตดวงที่หนึ่ง จึงได้ผลแรงหรือมากกว่าทำด้วยจิตดวงอื่นๆ เมื่อจิต ๘ ดวงนี้ส่งผลให้เกิดในภพรูปที่ดีหรือ สุคติภูมิ (มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๖) เรียกว่า มหาวิบากจิต

จิตทั้ง ๘ ดวงนี้เกิดแก่พระอรหันต์ เรียกว่ามหากิริยาจิต ถ้าปุถุชนคิดทำความดีเป็นมหากุศลเพราะจะส่งผลเป็นมหาวิบากในภพต่อไป แต่พระอรหันต์ไม่เป็นเช่นนั้นอีกแล้ว การทำความดีของท่านเต็มบริบูรณ์ถึงที่สุด ไม่ต้องมีวิบากในชาติต่อไป ถึงกระนั้นท่านก็ยังคิดดีทำดีพูดดีโดยปกติ อาการคิดดีของท่านเรียกว่า มหากิริยาจิต

มหากิริยาจิต ๘

๑. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความยินดี ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน

๒. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความยินดี ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๓. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน

๔. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๕. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง โดยมีการชักชวน

๖. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๗. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักชวน

๘. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

สเหตุกกามาวจรวิบากจิตนี้ มีจำนวน ๘ ดวง และมีชื่อเหมือนกันกับมหากุศลจิต คือ

๑. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี ประกอบด้วยปัญญา โดยไม่มีการชักชวน

๒. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี ประกอบด้วยปัญญา โดยมีการชักชวน

๓. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยไม่มีการชักชวน

๔. **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยมีการชักชวน

๕. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา โดยไม่มีการชักชวน

๖. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา โดยมีการชักชวน

๗. **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยไม่มีการชักชวน

๘. **อุเปกฺขาสหคตํ าณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยมีการชักชวน



รูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต

รูปาวจรจิต คือจิตของผู้ที่บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุได้ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน เมื่อสิ้นชีวิตดับขันธ์ไปแล้ว จะเกิดดับอยู่ในชั้นรูปพรหมเป็นส่วนมาก แต่อาจเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์บ้าง เมื่อจำแนกประเภทแห่งชาติสกุลของจิต คือกุศลวิบาก และกิริยาแล้ว แต่ละฌานจึงมีจิต ๓ ดวง คือ เป็นกุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ ฌานจึงเป็น ๑๕ ดังนี้

ก. รูปาวจรกุศลจิต	๕	ดวง
ข. รูปาวจรวิบากจิต	๕	ดวง
ค. รูปาวจรกิริยาจิต	๕	ดวง
รวม	๑๕	ดวง

ก. รูปาวจรกุศลจิต

รูปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการบำเพ็ญสมาธิหรือสมถภาวนา ในตอนแรกย่อมเป็นมหากุศลจิต แต่เมื่อเจริญภาวนาไปจนได้สมาธิแนบแน่น เป็นอัปปนาสมาธิแล้วจิตจึงเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิต ที่เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๕ คือ

๑. **วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุศลจิตฺตํ**
รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมกับวิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

๒. **วิจารปีติสุเขกคฺคาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ**
รูปวจรกุศลจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมกับวิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

๓. **ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุศลจิตฺตํ**
รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๓ เกิดพร้อมกับ ปีติ สุข และเอกัคคตา

๔. **ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ จตุชฺฌานกุสลจิตฺตํ**
รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๔ เกิดพร้อมกับสุข และเอกัคคตา

๕. **อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌกุสลจิตฺตํ**
รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๕ เกิดพร้อมกับอุเบกขา และเอกัคคตา

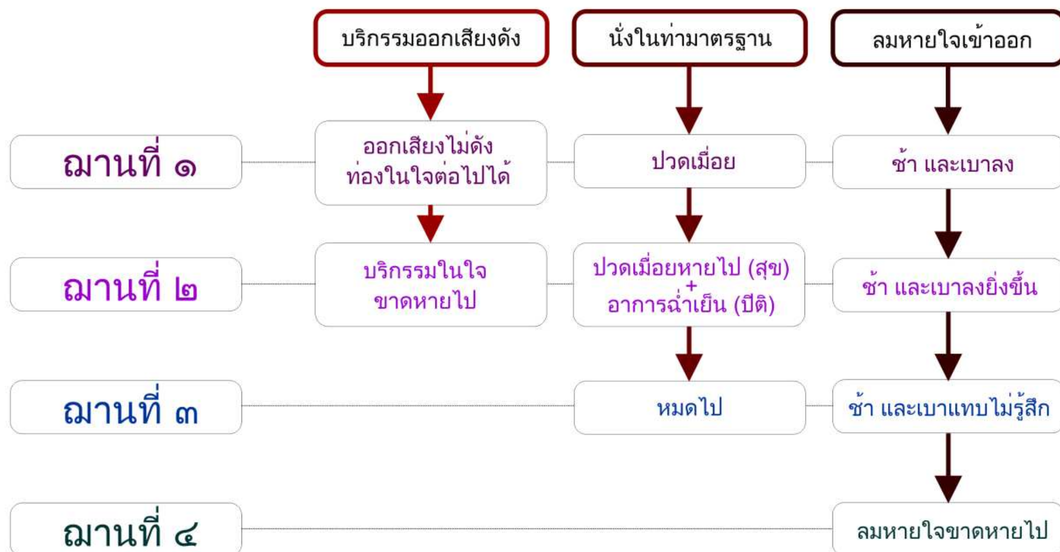
ข. รูปาวจรวิบากจิต

รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติในรูปภูมิ มีจำนวน ๕ ดวงเท่ากับรูปาวจรกุศลจิต

ค. รูปาวจรกิริยาจิต

รูปาวจรกิริยาจิตเป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปฌานโดยนัยเดียวกันกับรูปาวจรกุศลจิต หากแต่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้น จึงชื่อว่ารูปาวจรกิริยาจิต

วิธีสังเกตระดับฌาน





รายละเอียดและข้อสังเกต

- **ปฐมฌาน** เป็นฌานที่เกิดก่อนครั้งแรกที่ข้ามพ้นจากโคตรกามได้ โดยมีองค์ฌาน ๕ ข่มนิวรณ์ ๕ โดยการเพ่งอารมณ์กัมมัฏฐาน เช่น กสิณ ๑๐ เป็นต้น จนเกิดบริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต และ ปฏิภาคนิมิต
- **ทุติยฌาน** ทำปฐมฌานให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ จนไม่ต้องใช้วิตกหรือละวิตกได้ และเกิดวสี ๕
- **ตติยฌาน** เมื่อทำทุติยฌานจนชำนาญแล้ว เห็นโทษของวิจารว่ายังหยาบ จึงใช้วิจารน้อยลงจนไม่ต้องใช้อีกเหลือแต่ปีติ สุข และเอกัคคตา
- **จตุตถฌาน** เมื่อเข้าตติยฌานจนคล่องแคล่ว (เกิดวสี) แล้วเกิดเบื่อหน่ายตติยฌาน เห็นว่าปีติยังเป็นของหยาบ ต้องการฌานที่ละเอียดขึ้นไป เหลือแต่สุขและเอกัคคตา
- **ปัญจมฌาน** ฌานลาภีบุคคลพิจารณาเห็นว่า สุข ยังเป็นของหยาบ จึงตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิต โดยบริกรรมภาวนา อุปจารภาวนาและอัปปนาภาวนาจนละสุข หรือเปลี่ยนสุขเป็นอุเบกขา จึงเหลือองค์ ๒ คือ อุเปกขาและเอกัคคตาเท่านั้น

ข้อสังเกต

๑. **รูปาวจรวิบากจิต และรูปาวจรกิริยาจิต** มีชื่อเหมือนกันเปลี่ยนแต่คำว่า กุสลจิตฺตํ เป็น วิปากจิตฺตํ และกิริยาจิตฺตํ เท่านั้น คำว่า วิตก วิจาร คือ จิตขึ้นสู่อารมณ์กัมมัฏฐานและแนบแน่นอยู่กับกัมมัฏฐาน

๒. **อารมณ์สำหรับเพ่งของปฐมฌาน** คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อานาปานสติ ๑ กายคตาสติ ๑ อัปปมัญญา ๓ ข้อแรก อารมณ์สำหรับเพ่งของทุติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌาน คือ กสิณ ๑๐ อานาปานสติ ๑ อัปปมัญญา ๓ อารมณ์สำหรับเพ่งของปัญจมฌานคือ กสิณ ๑๐ อานาปานสติ ๑๐ อัปปมัญญาอุเปกขา ๑

๓. **ฌานมี ๒ นัย คือ จตุกกนัยและปัญจกนัย จตุกกนัย** คือ ละวิตกวิจารได้ในองค์เดียว ปัญจกนัยละวิตกวิจารได้ ฌานละองค์จึงนับเป็นฌาน ๕

๔. **ในมหากุศลจิต** โสมนัสเวทนามีอานิสงส์เหนือกว่าอุเปกขาเวทนา แต่ในองค์ฌาน อุเปกขาสูงกว่า

๕. **ความแตกต่างระหว่างสุขและปีติ** ท่านเปรียบเทียบว่าสุขมีการเสวยอิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ ดุจพระราชาผู้ทรงโปรดปราณรสแห่งโภชนะอันดีฉะนั้น ปีติเหมือนอาการของคนลำบากในทางกันดารได้เห็นน้ำที่ชายป่า (ยังไม่ได้ดื่ม) สุขเหมือนได้ดื่มน้ำที่พบแล้ว[๑]

๖. **ผู้เจริญสมถกัมมัฏฐาน** เมื่อจิตเริ่มเพ่งจับอารมณ์กัมมัฏฐาน ย่อมเกิดมหากุศลจิตเมื่อจิตแนบแน่นในอารมณ์กัมมัฏฐาน ถึงอัปปนาสมาธิ ย่อมเกิดรูปาวจรกุศลจิต มหากุศลจิตย่อมนำไปเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ ส่วนรูปาวจรกุศลจิต จะนำไปเกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) ทุติยฌานและตติยฌานให้ผลเกิดในทุติยฌานภูมิ เพราะวิตกวิจารมีสภาพใกล้เคียงกันแต่ผลที่ได้รับในปวัตติกาลมียิ่งหย่อนกว่ากันอยู่บ้าง

ผู้เจริญรูปาวจรฌาน มีภูมิเกิดดังนี้

๑. ปฐมฌาน = พฺรหฺมปริสชฺชา, พฺรหฺมปุโรหิตา, มหาพฺรหมา
๒. ทุติยฌาน = ปริตฺตาภา, อปฺปมาณาภา, อาภสฺสรา
๓. ตติยฌาน = ปริตฺตสุภา, อปฺปมาณสุภา, สุภกิณฺหา
๔. จตุตถฌาน = เวหปฺผลา, อสญฺญีสตฺตา, สุทฺธาวาสา

๗. **ผู้ที่นั่งสมาธิจนได้ฌานจิต** ต้องเป็นผู้ที่ปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ หรือเป็นติเหตุกบุคคลเท่านั้น ผู้ปฏิสนธิประเภททวิเหตุกบุคคลไม่สามารถทำฌานให้เกิดได้ แต่ก็ได้มหากุศลจิตเป็นทุนอุดหนุนการปฏิบัติในชาตินี้ชาติหน้าต่อไป ไตรเหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

ในโลกมนุษย์เรานี้มีบุคคล ๓ ประเภท คือ

๑. **ติเหตุกบุคคล**
๒. **ทวิเหตุกบุคคล**
๓. **สุคติอเหตุกบุคคล** ปฏิสนธิด้วยอุเปกขาสันตีรณจิตฝ่ายกุศลวิบาก ในอบายภูมิมีแต่ทุคติอเหตุกบุคคล